

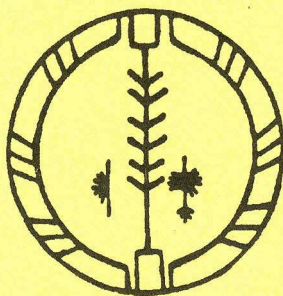
BUDAPESTI FINNUGOR FÜZETEK

3.

Ivan Andrejevics Jefimov

**Mordvinok.
A túlélés és az újjászületés
útjai**

Fordította: Katona Erzsébet

BUDAPEST 1996

BUDAPESTI FINNUGOR FÜZETEK

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Finnugor Tanszéke
és a Numi-Tórem Finnugor Alapítvány tudományos kiadványsorozata
Megjelenik füzetenként

*

Felelős szerkesztők:
DOMOKOS PÉTER és KLIMA LÁSZLÓ

*

Technikai szerkesztő:
JANURIK TAMÁS

*

Készült a KEL-PRINT nyomdában
Budapest, XIV., Amerikai út 84-86.
Felelős vezető: KELPIN LÁSZLÓ

*

Megrendelhető:
ELTE Finnugor Tanszék
1052 Budapest, Piarista köz 1.

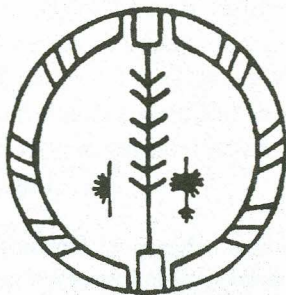
BUDAPESTI FINNUGOR FÜZETEK

3.

Iván Andrejevics Jefimov

**Mordvinok.
A túlélés és az újjászületés
útjai**

Fordította: Katona Erzsébet

BUDAPEST 1996

*

ISSN 1219-9249
ISBN 963 463 063 4

*

1993 októbere Oroszországban új körülményeket teremtett: szégyenletes helyzet alakult ki, amelyben megjelent a testvéri vérontás, s ezt a széles néptömegek anyagi és túlélési lehetőségeinek megalázó romlása kísérte. Az oroszországi nemzetek közötti véres konfliktusok nagyon megnehezítik a történelmi folyamatok helyes értelmezését és értékelését, és azt a gyanút erősítik, hogy az összetűzések alkalmával megsértik a népek internacionális egységének és barátságának állítólag megerősödött elveit.

A válsághelyzetből kivezető legjobb utat kétségkívül az etnoszok újjászületése és fejlődése, az etnikumközi kapcsolatok kiegyensúlyozása jelenti. Úgy gondolom, a probléma megoldásához hatékony segítséget nyújthat az Ember erkölcsi és szellemi alapelveihez való visszatérés – az olyan szent fogalmakhoz, mint becsületének és méltóságának tiszteletben tartása, az anyanyelv, a hagyományok, a szokások szeretete – egyszóval a visszatérés a „gyökekhez és a forrásokhoz”, a szűkebb hazának nevezett táj megismeréséhez és szeretetéhez. Pontosan ezen az alapon erősíthetők az igazi testvériség kötelékei, javíthatók – amint az az egész civilizált világban történik – a nemzetek közötti kapcsolatok. Korábban megírtam, hogy a történelmi emlékezetvesztés a Volga-vidéki népek közül a mordvinok két ágára, az erzákra és a moksákra jellemző leginkább, és nemzeti nihilizmusuknak ez az egyik oka.

Most, amikor az erza és moksa nemzettudat az első lépéseket teszi az újjászületés felé, amikor a nép igyekszik megvonni fejlődése mérlegét és a jövőbe pillantani, az értelmiségnek segítenie kell, hogy helyesen határozza meg az újjászületés célpontjait.

Fájdalmas tudomásul venni, hogy több mint három erza és moksa nemzedék az „internacionalizálás”, a „felvirágzás és közeledés”, az „egybeolvadás”, a „társadalmi egyneműség felé való haladás” stb. jelszavainak elviselhetetlen ideológiai nyomása alatt állt. El kell ismernünk és tudomásul kell vennünk, hogy ez a három nemzedék az eljövendő, még meg sem született nemzedékeket a *mankurt** válás hajmeresztő veszélyével fenyegeti.

* A *mankurtokról* Csingiz Ajtmatov: *Az évszázadnál hosszabb ez a nap* c. művében olvashatunk. Olyan személyek, akiket kegyetlen módon megfosztottak emlékezőképességüktől. Leborotvált fejükre frissen leölt teve nyakbőrét tapasztották, s az iszonyatos kínokat okozva, ott száradt meg. Ha az illető túlélte a procedúrát (általában öt-hat közül egy), semmire sem emlékezett, *mankurt* – rab lett belőle, aki mindhalálig engedelmesen szolgálta gazdáját. Egy ilyen rabnak az értéke tíz másikéval ért fel.

Mára beértek azok az erők, amelyek nem „felülről” semmisítik meg a nemzeti kultúrát, amint eddig tették: csizmával taposva el a nemzeti politikával kapcsolatos minden élő gondolatot, hanem „belülről”, a nemzeti nihilizmusra támaszkodva, ami sokkal, de sokkal veszélyesebb az etnosz élete szempontjából. A veszély számunkra azért rendkívüli, mert ezek a belső erők az erzáknál és a moksáknál a bővített újratermelés szakaszába léptek.

A *mankurtok* serege titokban szerveződik. Tagja lehet egy-egy elnézően mosolygó, „kulturált” mérnök, aki fintorog, s szégyelli bevallani származását, anyanyelvét, kultúráját. Ő az, aki az autóbussen elsőként reagál minden „hiányosságra”: „a mordvinok mordvinok maradnak”, „ilyesmi csakis a mordvinoknál fordulhat elő”, mondja. Vannak közöttük tudományos kutatók, középiskolában, sőt felsőoktatási intézményben dolgozó tanárok, sok a tisztviselő is. Ezek sáskaként felfalják népük kultúráját, amelyet már-már sajátjuknak tekintettek. Hajlamosak rá, hogy önnön értéküket a kultúrák keveredésében lássák. Tagadják a nemzeti nyelv szerepét, tagadják, hogy a nemzeti nyelvnek szerepe lenne az ember, a nemzet életében.

Az ilyet nem lehet az emberiség erkölcsileg teljes értékű tagjává vagy mondjuk Oroszország igaz fiává nevelni. Nagyon veszélyes emberek, valamiféle „hun fürgeteg”, csak az általuk lerombolt falut ebben az esetben a nemzeti kultúrában és a társadalom erkölcsi közérzetében okozott kárral kell behelyettesíteni.

...Az ember azt gondolná, az erzák és moksák számbeli fogyatkozásának mindekelőtt a nemzet problémáival foglalkozó tudományos kutatókra kellene kijózanítólag hatnia. Sajnos mindeddig nem venni észre, hogy kutatóink gyógyulnának az illúziókból, és felismernék, hogy milyen veszélyes volt az a mítoszteremtés, amellyel az új társadalmi közösség, a „szovjet nép” kialakításának korszakában foglalkoztak.

A mai kutatók Oroszországban elsősorban a konjunkturális, egyoldalúan ideologizált társadalomtudomány produktumai, és egyelőre a megszokottság alapján konjunkturálisan is működnek. Mi, társadalomtudósok több mint ötven évig „a nemzetek internacionalizálása és egybeolvadása”, a „nagy és megbonthatatlan” témáján rágódtunk. Most pedig, ahelyett, hogy határozottan megtagadnánk a társadalmi fejlődésről alkotott hibás nézeteinket, tudományos mundérunk felújításán fáradozunk, félünk régi, pecsétes öltözékünkben mutatkozni. Csak figyeljék meg, hányan álltak be közülünk a legszélsőségesebb radikális demokraták táborába, foglalták el a jobbszárny előnékesének helyét, miközben SZKP tagkönyvüket úgy dobták el, akár egy elhasznált vasúti jegyet. Sokan közülünk úgy hozták át a peresztrojka szakaszába kandidátusi, doktori, professzori címüket és rangju-

kat, hogy egyáltalán nem gazdagították tudományukat új eszmékkel, megbízható és hasznos ismeretekkel.

Most az a fontos, hogy legalább a haladás irányát helyesen válasszuk meg, hogy reményünk lehessen; közeledünk az erzák és moksák újjászületéséhez, nem pedig távolodunk tőle. Sajnos továbbra is makacsul „le akarjuk küzdeni” a két mordvin etnosz, vagy szubetnosz – az erzák és a moksák – egyesítése felé vezető úton tornyosuló akadályokat. Adott esetben a két csoport definiálása nem fontos, a továbbiakban majd megmagyarázom, miért. Megnyugtatóként megjegyezzük, hogy az „egységes” mordvin nép kialakulásához vezető utat, az eddig megtett szakasz tanúsága szerint nem fogják holttestek szegélyezni, és nem kíséri olyan, vele lényegében egyenértékű békés halál sem, mint amilyen az örület. Csakis a helyzet józan értékelése kecsegtethet az újjászületés reményével. Amíg azonban nem jutunk el a bajok gyökeréig, igencsak kétséges optimistán tekinteni etnoszaink (vagy szubetnoszaink?) jövőjébe. Máris élénk rajzolódik az orosz nyelvű mordvin ember képe, aki nekikeseredve szemléli nemzeti kultúráját, csak nyűgnek tekinti azt, a megörzésére és fejlesztésére fordított anyagiakat pedig kidobott pénznek tartja.

Az erzák és moksák sok baja abból származik, hogy igencsak furcsán értelmezik a napjainkban zajló konszolidációs* folyamatot. A jelenség megértéséhez feltétlenül szükség van a probléma rövid történelmi áttekintésére.

A Szovjetunió totalitárius rendszerének kialakulása idején, amikor az ország népeinek történelmi sorsa és egymás közötti viszonya hosszú időre eldőlt, felerősödtek a nemorosz népek russzifikálására és a birodalmi expanzióra irányuló törekvések. Sztálin hatalomra kerülésével világossá vált, hogy a független népek szövetségének eszméje csak papíron létezik, hogy a Szovjetunió ugyanaz a régi birodalom, csupán a politikai berendezkedés változott. Georgi Dimitrov, a Komintern Végrehajtó Bizottságának főtitkára naplójában leírja azt a pohárköszöntőt, amelyet Sztálin 1937. november 7-én, a forradalom 20. évfordulója tiszteletére rendezett felvonulás után, a Vorosilovnál tartott díszebéden szűk körben mondott el: „Szeretnék néhány, talán nem az ünnephez méltó szót mondani. Az orosz cárok sok rosszat tettek. Kirabolták és rabságba döntötték a népet. A földesurak érdekében folytattak háborúkat és foglaltak el földeket. De egy jó dolgot is csináltak: óriási, egészen Kamcsatkáig nyúló államot kovácsoltak össze. Mi örökségül kaptuk ezt az államot. És először mi, bolsevikok ötvöztük és erősítettük egységes és oszthatatlan állammá... Úgy egyesítettük ezt az államot, hogy minden része, amelyet a

* A konszolidáció szót 'egybeolvasás, egy néppé válás' értelemben használja a szerző.

közös szocialista államtól elszakítanának, nemcsak az utóbbinak okozna kárt, hanem létezni sem tudna önállóan, elkerülhetetlenül idegen rabigába kerülne. Ezért aztán mindenki, aki megpróbálná megbontani ennek a szocialista államnak az egységét, aki valamely részének a leválasztására törekszik, avagy nacionalista; az ellenség, a Szovjetunió népei államának esküdt ellensége. És mi meg fogunk semmisíteni minden ilyen ellenséget, legyen akár régi bolsevik is. Meg fogjuk semmisíteni egész nemzetségét, a családját mindenkinek, aki tetteivel és gondolataival, igen, a gondolataival a szocialista állam egysége ellen támad. Kíméletlenül meg fogjuk semmisíteni. Az utolsó ellenségig, őket magukat és a nemzetségüket! Helyeslő kiáltások: A nagy Sztálinra!”¹

Hát ilyen alapokon nyugodott a szocialista internacionalizmus, a Szovjetunió és Oroszország népeinek örök és megbonthatatlan barátsága.

A népek unifikált közösségének létrehozására irányuló szörnyűséges utópista társadalmi kísérlet, amely nem vette figyelembe a népek különböző kultúráját, nyelvét, életmódját, példátlan áldozatokat követelt a Baltikumtól Kamcsatkáig.

Bármily különös, a nemzetek közötti kapcsolatok ilyenén felfogása Sztálin halála után is megmaradt, és ezáltal pontosan mutatta, mennyire virulens a központosított, utasításos-bürokratikus rendszer. Az ellenőrzés nélküli expanzionizmus erősödése, a központi hatóságok büntetlensége, a helyi érdekek semmibevétele különösen az 50-es évek második felétől figyelhető meg. A minisztériumok és hivatalok kíméletlenül irtottak minden nemzeti sajátosságot, pusztították az emberek lakókörnyezetét, rombolták kultúráját. Az uralkodó elit számára az etnikum perifériális és másodlagos problémának számított. A társadalomtudósok annyiban és olyan formában mutattak „érzékenységet” az etnikai problémák iránt, amennyiben és ahogyan az elősegítette a kandidátusi vagy doktori disszertáció megvédését, de közben teljes erővel bizonygatták a népek egybeolvadásának elkerülhetetlenségét. Hruscsov 1958-ban kijelentette: „minél hamarabb végbemegy a népek egybeolvadása, annál hamarabb felépítjük a kommunizmust.” Ehhez még hozzátesszük, hogy 1977-ben, amikor a Szovjetunióban a fejlett szocializmus alkotmánytervezetét tárgyalták, L. I. Brezsnyev azt a „nagy” felfedezést tette, tovább gazdagítván ezzel a marxizmus-leninizmus nemzetekről szóló tanítását, hogy a kommunizmus első szakaszában még fennmaradnak a nemzetek. A néptömegek olyan intellektuális színvonalon álltak, hogy valószínűleg – csakúgy, mint régebben – mindenüket odaadták volna a mesebeli kommunista királyság győzelméért, s közben nem vették észre, hogy személyes nemzeti méltóságuknak a csoda kedvéért történő elvesztegetésével önmagukat is, meg az eljövendő nemzedékeket is egy egész világot betöltő koncentrációs táborra ítélik.

A nép nyilván nem követte volna ezeket az utópisztikus eszméket, ha az irányító értelmiség meg a „tudomány” meg nem magyarázza neki. Így lett az utópisztikus nemzeti nihilizmusból ópium a nép számára. Ezen az alapon fejlődött ki Oroszország népeiben az anacionális tudat sötét ösztöne. Ilymódon az etnikai egybeolvadás irányába hatott a társadalmi rendszer egész ereje, annak ideológiája és politikája, vagyis azok az utópisztikus sémák, amelyeket az értelmiség az internacionalizmusról, a népek egybeolvadásáról, és a társadalmi egyneműség felé való haladásról hirdetett. Sok radikális demokrata manapság is ezt a receptet használja. Több szélsőséges párt, egyes parlamenti képviselők és a felsőbb állami hatalom képviselői is rokonszenveznek ezzel az állásponttal. Ahelyett, hogy a sok torzulás helyreigazításával foglalkoznának, megtisztítanák az emberek tudatát a nemzetek közti kapcsolatokat terhelő utópisztikus eszméktől, fordítva cselekszenek: veszélyesnek tartják a nemzeti mozgalmakat, szítják a népek közötti viszálykodást, a rendszer helyett a népeket kiáltják ki bűnösnek.

Az 50-es évek végén, a 60-as évek elején Mordoviában tömegével zárták be a nemzeti iskolákat, pártokrata és bürokrata módszerekkel hozzáláttak a társadalmi élet egységesítéséhez, az etnokulturális oldalt is beleértve. Ebben az időszakban kezdtek aktívan tanulmányozni tágabb történelmi keretben az etnoszociális és nemzeti közösségek kialakulóban lévő ismérveit is, pontosítani meghatározásukat. 1964-ben Mordoviában a mordvin nép etnogenezisének szentelt össz-szövetségi konferenciát rendeztek.² A konferencia anyagai összességükben igen hasznosnak bizonyultak a további néprajzi kutatások szempontjából. Ám arra a tényre is fel kell figyelni, hogy a konferencia az etnokulturális redukció, a nemzeti iskolák bezárása, számának csökkentése, a nemzeti nyelv megcsúfolása közepette, a lényegében véve asszimilációs folyamatok serkentésével egyidőben folytatta munkáját. A mordvin kutatók között emlékezetes vita bontakozott ki a nemzeti problematika körül: a mordvin szocialista nemzet kialakulásáról, arról, hogy az milyen etnikai alapon kezdődött el, az erzák és a moksák közötti konszolidációról stb. A vitában sok neves szovjet tudós vett részt, közöttük a mieink is: M. Szafargalijev, M. Koljagyenkov, N. Ciganov, M. Dorozskin, I. Jaskin, L. Filatov és még sokan mások. Az 1964-ben elkezdett vita bizonyos megszakításokkal egészen az utóbbi évekig folytatódott. Bekapcsolódott az új tudósnemzedék is: A. Szuharev, N. Moksín, D. Nagykin, D. Cigankin és mások. Természetesen témánk keretében nem tehetjük történelmi elemzés tárgyává a vita során érintett valamennyi problémát. Csak az egyiket emeljük ki közülük: az erzák és moksák konszolidációjának meglehetősen vitatottá vált kérdését. A 30-as és a 70-es évek között az a felfogás uralkodott, hogy a Mordvin ASZSZK 1937-ben elfogadott alkotmányával befejeződött az egy-

séges mordvin szocialista nemzet kialakulása. Így aztán az erzák és a moksák közötti konszolidáció kérdése önmagától elesik. M. Dorozskin, I. Jasin, A. Szuharev, L. Filatov és mások a 70-es évek végén és a 80-as évek elején is emellett érveltek. N. Moxsin elvileg egyetértett azzal, hogy a Mordvin ASZSZK alkotmányának elfogadásával befejeződött az egységes szocialista mordvin nemzet kialakulása, ugyanakkor támogatta az ismert szovjet etnográfus, V. I. Kozlov előzetesen felállított tételét, miszerint az erzák és moksák közötti konszolidáció folyamata még nem ért véget.³ Hangsúlyozzuk, hogy abban az időben ez pozitív és meglehetősen bátor álláspont volt. A hatalmi struktúrákat valamiképpen konkrét cselekvésre, a tudósokat pedig további etnopszociológiai kutatásokra sarkallta. Ám a glasznoszty kibontakozása és a diktatórikus, utasításos adminisztratív rendszer széthullása idején kiderült, egyébként nem N. Moxsin segítsége nélkül, hogy a koncepciónak több, igencsak veszélyes módszertani hibája van. Arról van ugyanis szó, hogy a nemzeti konszolidáció folyamatát konkrét helyzetelemzés és konkrét eredmények nélkül magyarázták. A valóságban az erzák és moksák közötti etnokon-szolidációs tényező az orosz nyelv lett. A javasolt konstrukció szerinti konszolidációs „malom” egyáltalán nem mordvin nemzeti produktumot termelt. Ennek eredményeként a javasolt egységzóna sajátos „homo szovjetikusokkal”, oroszul beszélő emberekkel, *mankurt*okkal, nemzeti nihilistákkal lett tele. Természetesen ez a „konszolidáció” felgyorsította az asszimiláció folyamatát, deformálta a nemzeti tudatot, a személyiség lelki diszharmóniájához vezetett, rombolta az etnoszok, szubetnoszok (az erzák és a moksák) funkcionálásának életfontosságú struktúráit. Adott esetben az etnosz–szubetnosz elnevezés különbsége lényegtelen, és a definíciókról folytatott viták értelmetlenek. Ahogy mondani szokták: „akár fazéknak is nevezhetsz, csak a tűzhelyre ne tégy”. Egyébként pedig a „mordvin” etnonim valamiféle alakatlan, etnoszociális tartalmától megfosztott és elvont terminussá vált, amiről a következőkben még szólunk.

Ha figyelmesen a „mordvin integráció” híveinek az arcába nézünk, különösebb nehézség nélkül felismerjük közöttük azokat, akik annak idején a perspektívátlan mordvin falvak felszámolásának lelkes hívei voltak, akik a Mordvin ASZSZK népének kialakítását az új társadalmi közösség – a szovjet nép – eszméjével együtt kitalálták. Ők bizonygatták, hogy meg kell állapítani, a „felvirágzás és egybeolvadás” folyamatában ki a vezető, és ki a vezetett. Lényegében a „népek egybeolvadásának” régi eszméjéről van szó, és magától értetődik, melyik népnek kell egybeolvadnia melyikkel és melyiknek a javára. Most pedig ezek az emberek kapaszkodnak az erzák és a moksák integrációjának gondolatába. Ha az integráció problémájának legújabb historiográfiáját a sajtóközlemények és tévéközvetítések alap-

ján összefoglaljuk, néhány egyszerű tételhez jutunk, amelyeket N. F. Moxin már a 70-es években hangoztatott: „A konszolidációval egyidejűleg a mordvin nemzet az orosz nemzethez való közeledés és a vele való egybeolvadás folyamatát is átéli”.⁴ És ezt a folyamatot „a nemzetek egymáshoz való közeledése és egybeolvadása világtörténelmi jelentőségű tendenciájaként” értékeli.⁵

Bármily különös, házi sütetű tudósaink, az értelmiségről, a nemzeti politikai elittről már nem is beszélve, struccként viselkednek, igyekeznek, hogy ne vegyék észre, milyen önpusztító következményekkel jár az erza–moxsa konszolidáció ezen változata, a „mordvinizáció”. Teljesen nyilvánvaló, hogy egy ilyen konszolidációs folyamat végére eltűnik a föld színéről az utolsó erza és moxsa is, majd – amint azt a történelem tanúsítja –, néhány évszázadra még fennmaradnak a *karataj* vagy *tyerjuhan* típusú mordvinok, akikkel kapcsolatban azon vitatkoznak, hogy erzák, avagy moxsa-e. D. T. Nagykin professzor szemléletes jellemzése szerint „száraz ágak az erzák és moxsa élő fáján”.

Mi több, a konszolidációnak ezt a veszedelmes változatát az utóbbi időben még az „integráció” tételével is kitarthatóan támogatják. Egy ilyen integrációt erőltető „kilencedik hullámot”*, amely a sajtó hasábjairól és az éterből a „nem teljesen konszolidálódott” mordvin nép fejére zúdul, amikor abban éppen ébrednek a nemzeti tudat, valószínűleg nem sorolhatunk a véletlen jelenségek közé. Ez abból ered, hogy néhány karrierista számára reális lehetőség nyílt a zsarolásra és a politikai spekulációra. Egy–egy tapasztalt sarlatán, amint ezt a demokraták közelmúltbeli gyűléssorozata tanúsítja, ezen a réven a nép bizalmába férkőzhet. Átpolitizált formában és populista csomagolásban „mordvin” közegben az elgondolás a következő alakot öltheti: *a mordvin kicsi nép, és vannak emberek, akik még két népre akarják osztani: erzára és moxsa-ra... A dezinformációval és extremizmussal nem érnék el sikert! A mordvin egy nép, egy etnosz!...* Az orosz problémák tükrében pedig még félelmetesebb lesz a változat: *először szétverték a Szovjetuniót, utána „szuverenitási parádét” rendeztek Oroszországban, azaz meg akarták ingatni az alapokat, most meg a mordvinokat találták ki. Mindig is együtt éltünk! Egy etnosz, egy nép!* Az általános válságban, amikor a tömegek elkeseredettek, a boszorkányüldözés és ellenségkeresés közepette mindez nagy veszélyt jelent a józan gondolkodás számára. S már ki is rajzolódik az ellenség képe azoknak alakjában, akik elhitték, hogy lehetséges a demokrácia és a nyíltság, és igyekeznek megismerni az

* A tengerészek hite szerint a viharban a kilencedik hullám a legveszélyesebb, amelynek a hajók nem képesek ellenállni. (A Jvazovszkij megfestette, Ehrenburg regényt írt ezen a címen.)

erzák és moksák tragikus sorsának gyökereit, felderíteni, milyen okok vezettek ilyen szokatlan iramú asszimilációhoz, nemzeti nihilizmushoz, a modern történelemben ezideig ismeretlen mértékű számbeli fogyatkozáshoz, a kultúra hanyatlásához stb.

Igaz, hogy amikor a tömegek ilyen nekidühödten elkeseredettek, akkor az igazság megismerését célzó mozgalom borotvaélen táncol. Talán várni kellene a jobb időkre? Meglehet. Én azonban abszolút módon meg vagyok győződve mai nemzeti újjászületési mozgalmunk elindítója, D. T. Nagykin nézeteinek helyességéről. Mind a mai napig fülemben cseng a hangja, hallom az erzák és moksák I. összoroszországi kongresszusán kifejtett gondolatait: *„Kedves erzák és moksák! Tisztelt küldöttek és meghívottak! Nehéz időben gyűltünk össze. Emlékeznek, mit énekelt a félkegyelmű Gorkijnál? »Elveszett a szekér kereke.« Nemcsak a kerék, a kerekek veszték el, nincsenek már meg a trojka madárként repülő lovai sem, de maga a szekér is mindjárt szétesik. És mindehhez itt vagyunk még mi, mordvinok is a magunk problémáival. Honnan? Miért? Miféle problémák? Évszázadokon át együtt éltünk testvéri barátságban, mindent – örömet, bánatot – megosztottunk egymással, és most tessék. Lehet, hogy vannak bizonyos kérdések, ám oldjuk meg őket, szabjanak határidőt, nem ez az az idő...*

De az az idő, pontosan az az idő, amit nem szabad elszalasztani, mert ha elszalasztjuk, bünt követünk el a nép ellen, az emberiség ellen. Mert arról van szó, hogy legyenek-e erzák és moksák a sokszínű emberiségben. Közben pedig azt sugalmazták, hogy ez természetes folyamat, egyesek letűnnek a színpadról, ilyen a sors, a kis létszámú etnoszok sorsa, ezért aztán tűnjetek el csendben, békében, ne ugrálgatok, ne ingereljete senkit. Ha egy kicsit is ugrálsz, címkét rád: nacionalista vagy, fasiszta vagy. Őrség! (oroszul: karaul) Kurultáj! Karabah! – Bah! – bah – bah!” – Ilyen érzelmeteli, képszerű, pontosan fogalmazott mondatokban beszélt a Mordoviában élő erzák és moksák életéről előadása elején a megboldogult professzor.

Elméletileg meglehetősen vitatott mind az a tétel, miszerint az etnoszok között integrációs folyamat megy végbe, mind pedig az, hogy a nemzetek közötti kapcsolatok fejlődése általános jelenség lenne. A tétel kiindulási pontja valószínűleg a nemzetek egybeolvadását hirdető elméletben keresendő, anyagot pedig az a tudományban gyökeret vert séma szolgáltatott hozzá, amely szerint a hosszas történelmi folyamat eredményeként a nemzetségi-törzsi közösségek népekké, nemzetekké fejlődnek, majd pedig „szovjet néppé”. Természetesen csak úgy egyszerűen nem tagadhatjuk, hogy az emberi közösségekben integrációs folyamatok is lejátszódtak. De először is gondosan tisztázni kell a folyamat jellegét, fel kell tárni annak anatómiáját a konkrét etnoszra vonatkozóan. Másodszor pedig az integrációt

nem szabad az etnoszok, egymáshoz mégoly közel álló etnikai (szubetnikai?) csoportok egybeolvadásaként elképzelni, létszámuk csökkenését – ami az erzák és moksák esetében történik – természetes és elkerülhetetlen történelmi folyamatnak tekinteni. Hosszan tartó történelmi fejlődés eredményeként az erzák és moksák igen értékes, eredeti nyelvet, kultúrát, hagyományokat stb. alakítottak ki. Legalább mesterségesen ne segítsük – még hozzá a tudomány igénybevételével – az ilyen jellegű integrációs folyamatokat, még kevésbé alapozzunk rá nemzeti politikát. Feltétlenül figyelembe kell venni a konkrét körülményeket, el kell kerülni az egységesítést, ami a Szovjetunióban gyakorlatban volt.

Vagyis a konszolidáció és az integráció, eredjenek is a legjobb indulatból, és folyjanak bármily demokratikus jelszavakkal, ha nincsenek összhangban az erzák és moksák közötti reális folyamatokkal, lényegében az asszimilációs tendenciákat erősítik. A jelenségek lényegének és megjelenési formájának összekeverése az erzák és moksák nemzeti létének legveszélyesebb öröksége, túlélésüket gátló erő. Igyekezni kell elkerülni ezt a hibás politikát, amely nem a nemzetet és a népet szolgálja, hanem általa a nép a politika eszközévé válik, s ezért aztán az erzák és moksák úgy járhatnak, mint azok a lepkék, amelyeket magához vonz az éjjeli tábortűz fénye, de bennégnek a lángokban.

A nemzetiségi folyamatokra vonatkozó elméleti tételek megújításakor nem szabad valamiféle egységes, univerzális, minden etnosz esetében alkalmazható nemzetiségi politikából kiindulni. Minden népnek megvannak a maga problémái, érdekei, céljai, törekvései, s azokat nem teszük semmissé, nem helyettesíthetjük sem a regionális tendenciák, sem pedig az általános európai integrációs folyamatok. A nemzeti-etnikai fejlődés egyedi és szilárd formában történik. A nemzeti kultúrák egysíkúsága a jobbik esetben pangáshoz, a rosszabbikban elkorcsosuláshoz vezet. A különbségek megszüntetésére, az egyöntetűsége irányuló politikát már megéltük. Ennek az uralkodó elit elkorcsosulásával, a tudomány terén pedig a pusztító dogmatizmussal és skolasztikus gondolkodással járó politikának az eredményei ellentmondanak a józan észnek, konfliktusba kerülnek az emberi természettel, és áthatja őket az erkölcstelenség, valamint a képmutatás.

Azok a tapasztalatok, amelyeket a nemzeti folyamatok fejlődéséről a demokrácia körülményei között szereztünk, megértették velünk, hogy az integráció sokféle, több lehetőséget magában foglaló feladatot ró ránk. Az erzáknak és moksáknak az az első feladatuk, hogy legyőzzék azt a tehetetlenségi nyomatékot, amit a kialakult struktúrák és megközelítési módok jelentenek, hogy levethessék magukról a régi gondolkodás terhét. Még lefelé húz az „egységes” nép pszichológiája, és valószínűleg még sokáig fogja nyomasztani a tudatot a nehéz történelmi örökség.

Ha közelebb kerülünk annak megértéséhez, hogy az erzáknak és moksáknak JELENTŐS ETNIKAI KULTÚRÁJA van, hogy MINDKETTŐ ÖNMAGÁBAN ÉRTÉK, ez nem azt fogja jelenteni, hogy a történelem cikkcakkban halad és ki kell egyenesíteni. Nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy az emberi társadalom egész történelmi fejlődése készítette elő ennek az önálló értéknek a felfedezését. A társadalom tapasztalatról tapasztalatra haladt előre ennek az önmagában való értéknek a felismerése felé. Az inkvizíció, az amerikai indiánok kiirtásának lépcsőfoka után jött az a politika, amely szerint meg kell őrizni mind őket, mind pedig a kultúrájukat, és biztosítani kell a feltételeket a fejlődésükhöz. Ezután vert gyökeret az a meggyőződés, hogy akár a legkisebb etnosz kultúrájának kihalásával is az egész emberiséget éri kár. Ám az általános emberi kultúra illetően előrehaladása ellenére is még mindig vannak jelentős embercsoportok, közöttük a mordvin nemzeti nihilisták jelentős serege, amelyek rosszindulattal viseltetnek az etnikai kultúrák iránt, lenézik az etnikai értékeket, és holmi messiásokként azt hirdetik, hogy Oroszországban az oroszoknak kell betölteniük az etnikai katalizátor szerepét. Azt is hozzá kell tennünk, hogy a „mordvin mokszerza” területen jóval több ilyen csoport van, mint Oroszország más nemzetiségi régióiban. Nagyon jól érzik itt magukat. Az ilyen csoportok kialakulása jelenti a cikkcakkot a totalitárius állam nemzetiségi politikájában. Ha úgy alakítják ma a nemzetiségi politikát, hogy abba a múltba kapaszkodnak, amely a szólamok ellenére valójában szétrombolta a Szovjetunió népeinek „megbontathatlan testvériségét”, ez azt jelenti, hogy egy másik modellt kínálnak a soknemzetiségű Oroszország modelljével szemben. Meg kell szabadulni a „megbontathatlan szövetségek”, „egységes, oszthatatlan rendszerek” pszichológiájától, amely az egyedi nemzeti kultúrák egységesítésén alapult. Azon kell gondolkodni, hogyan könnyíthetnénk meg a különböző kultúrák egymás mellé illesztését az egységes Oroszország keretében, hogy eközben ne károsítsuk a kis népek (etnoszok, szubetnoszok?) kultúráját. Az etnikumközi fejlődés jelenlegi állapota és tendenciái azt követelik, hogy szabaduljunk meg az etnocentrikus szemellenzőtől, haladjunk jóval túl azokon a doktrínákon és elképzeléseken, amelyek néhány évvel ezelőtt még megingathatatlanoknak látszottak. Egyelőre azonban ezeket a társadalmi jelenségeket a ferde képzetek dogmatikus résén át szemléljük, ugyanakkor pedig tagadunk mindent, amit az előző nemzedékek a tudományban és a gyakorlatban elértek, s ez tovább demoralizálja beteg társadalmunkat. Bizonyos szovjet vagy orosz (nem is tudom, hogyan nevezzem őket) társadalomtudósok álláspontjára gondolok, akik kissé felújított formában újraélesztik a társadalomtudományban a diffuzionizmust és a kultúrtörténeti iskolát. Így például V. A. Tyiskov tudományos nézetei pontosan az utóbbi években az etnosz mint objektív valóság tagadásának

irányába fejlődtek. A következőket írja: „Az etnoszok mint formációk (társadalmi–gazdasági formációk – I. Jefimov) gondolati konstrukciók, valamiféle ideális típust képviselnek, amelyet a konkrét anyag rendszerezésére használnak, vagyis kizárólag a történészek, szociológusok, etnográfusok agyában léteznek.”⁶ Hasonló nézeteket vall V. I. Kozlov⁷, V. A. Snyirelman⁸, N. Sz. Kon⁹ és még sokan mások. Anélkül, hogy az oroszországi népek sorsa a legkevésbé zavarná és a legkevésbé fájna neki, Leonyid Razinovszkij, nem terhelvén magát történelmi ismeretekkel, „informálja” olvasóit, hogy *a Szovjetunió széthullása után azok a népek maradtak Oroszországban, amelyek sohasem rendelkeztek önálló államisággal. Most pedig, amint látják, az alkalmat kihasználva önrendelkezésről papolnak.*¹⁰

Amint látják, házi sütetű filozófusainknak, politológusainknak és egész seregüknek, a „hurrahazafiaknak”, akik a nemzetiségi politikában és a nemzetek közötti kapcsolatokban a harsogó frázisokat kedvelik, van kiről példát venniük.

V. F. Kirgyasov docens, a mordvin állami egyetem politológiai tanszékének megbízott vezetője, a filozófiai tudományok kandidátusa a következőképpen érvel: *„Eddig minden lehetséges helyen a nemzet egybeolvadásáról beszéltek, most pedig majdhogynem a népek erőszakos szétválasztásának fegyverével élnek. Ezenközben – folytatja V. Kirgyasov politológus – azt hangoztatják, hogy a nemzeteket a génalap (?) határozza meg, pontosabban, mintha minden ember nemzetisége születésétől fogva adott lenne, vagyis mindenkire ráerőszakolnak valamit, amit annak el kell fogadnia. Márpedig ez erőszakot a személyiségen, szabadságának és jogainak, személyes választási lehetőségeinek semmibevétele. Újfent hangsúlyozom, hogy a nemzetiséggel nem születik együtt az ember, ez nem életkor vagy nemi hovatartozás. A nemzetiséget megszerezzük. Az embernek (a felnőttnek) magának kell határoznia nemzetiségéről. Pontosan ez jelenti a személyes önrendelkezés szabadságát...”*¹¹

Azt hiszem, meg kell szakítanom az idézést, hogy megmagyarázzam ezeket a nézeteket, és kommentáljam az elmondottakat. Ezek szerint eddig volt az egybeolvadás, most pedig van a szétválasztás. (És itt nyomban felmerül a kérdés: miért kell szétválasztani az erzákat és moksákat?) Úgy vélem, itt sok minden falsul hangzik – legalábbis számomra –, vagy méginkább a végtelen naivitásig leegyszerűsített. Ennyire szembeállítani és ilyen szemfényvesztő módon kezelni a nemzetiségek közötti kapcsolatok legbonyolultabb problémáit!

„Most pedig majdhogynem az erőszakos szétválasztás” – ez azt jelenti, hogy a gyűléseken szónokló „demokraták” közhelyeit ismételtetjük, olyan populistá hangulatoknak adunk hangot, amelyek az elkeseredett tömegek természetes érzéseire spekulálnak.

Hát csodálkozhatunk? Napjainkban gyakran előfordulnak ilyen „tudományos bölcselkedések”, amelyekben, anélkül, hogy a legelemibb módon megvizsgálnák a Szovjetunió szétesésének okait, a világraszóló tragédiát a nacionalizmus elszabadulásával próbálják magyarázni. Ezt a logikát követve Oroszország népeinek nemzeti újjászületési mozgalmait is minden különösebb nehézség nélkül a nacionalizmus–extremizmus mundérjába bújtatják. Akkor pedig minek a „*most pedig a szérválasztás*”?

Mindabból, amit az utóbbi öt évben átéltünk, meglehetősen nyilvánvaló, hogy Oroszország népeinek, de különösen kis létszámú népeinek újjászületési mozgalmak elkerülhetetlenül együtt jár a nemzetek közötti kapcsolatok azon demokratikus alapjainak megszilárdításával, amelyek a totalitárius rendszerrel és maradványaival való szembenállás nyomán alakultak ki. Hát ilyen könnyen az extremizmus akoljába szoríthatjuk a nemzeti újjászületési mozgalmat? „*Először az egybeolvadás, most meg a szérválasztás.*” Az embert már a gondolatra is kirázza a hideg, ha elképzei, mi lesz a „*személyes nemzeti önrendelkezéssel*” bíró élőlényekből. Semmi kétség, hogy mi lesz belőlük. Nézzék csak meg a *mankurtok* nagyszámú seregét, a nemzeti nihilistákat, akiknek „*se családjuk, se nemzetségük*”, pontosan ők azok, akiket nem hajtottak végre „erőszakot”, nem vették semmibe „szabadságjogaikat”, azt, hogy a nekik tetsző nemzethez tartozónak vallják magukat... Sajnálatos módon ezeket a „tudományos” posztulátumokat ma már nem suttozva, szűk körben terjesztik, hanem nyíltan hangoztatják a mindennapi gyakorlatban, a nép tudatába sulykolják, különösen pedig az ifjúság világfelfogásába akarják beépíteni. A nemzetellenes ideológia hirdetőinek egyik fő törekvése nyilván az, hogy lezüllesszék a népet, felébresszék benne a nemzeti nihilizmus legprimitívebb ösztöneit, etnikai gyökereinek kitépésével megfosszák történelmi és etnikai emlékezetétől, és olyan lélektelen hitet sugalljanak, amelyben a legfőbb bálvány a „*zsiros falat*” és a harácsolás...

No de folytassuk V. Kirgyasov gondolatait:

„*Nem hiába mondják, hogy kérdőíveink hihedt ötödik pontja* rasszista jellegű. A náciizmus kényszerítette rá először a Nyugatot, hogy elálljon a nemzeti hovatartozás lényegileg genetikai értelmezésétől. Mi meg erőteljesen hangsúlyozzuk például, az ún. nemzeti szellem, nemzeti eszme, nemzeti talaj, közeg stb. egyediségét. Márpedig komoly társadalomlélektani vizsgálatok mutatták ki, hogy a nemzet olyan ismérvei, mint a nyelv, a kultúra, az államiság stb., amelyek-*

* A szovjet kérdőíveken meg a személyi igazolványban az ötödik pontban a nemzetiséget jelölték.

re a közelmúltban majdhogynem esküdünk, nem nagyon működnek sem külön-külön, sem pedig együttesen. Csupán egy mutató volt és maradt egyedül, ez pedig az embernek valamely nemzethez való sorolása, vagyis éppen az önmeghatározás szubjektív, személyhez kötődő kritériuma az egyedül megbízható... Mit értsünk akkor a nemzetiség terminuson? Sokféle válasz lehetséges, de hozzánk a következő értelmezés áll közel: ez az adott ember személyes joga... Az ember olyan nemzetiségű, amilyennek érzi vagy tartja magát."¹²

Nyilván van valamiféle határ, amelyen túl a különböző „nézetek” és „megközelítések” teljességgel értelmüket veszítik. Az etnikai gyökerekkel nem rendelkező kultúra szellemi kiüresedéshez, erkölcstelenséghez vezet. Másrészt viszont országunkban éppen a szellemi kultúrát tették meg olyan gigantikus kohónak, amelyben a totalitarizmus, a történelmi közösség – a szovjet nép – tartóvázához edzették az acélt. Ekkor támadt az a gondolat, hogy a „hirhedt ötödik ponthoz” nemzetiségként egyszerűen azt kell beírni, hogy „szovjet”.

Mélységesen meg vagyok győződve, hogy csakis az erkölcsiségen és humanitáson alapuló etnikai tudat képes megérteni és jobbra tenni az Embert a Földön. Hiszen teljesen nyilvánvaló, hogy csak a demokrácia és nemzetiség igazi nemzeti talajon alapuló, nemzeti védőernyő alatt megvalósuló eszméjének tudatos és szerves összekapcsolása esetén vezethet akár az egyik, akár a másik eszme (ti. a demokrácia és a nemzetiség elve) a személyiség önmegvalósításához, a nemzeti büszkeség kiteljesedéséhez. Teljesen vaknak és süketnek kell lenni ahhoz, hogy ne lássuk meg, ne halljuk meg, miért ért el sikereket Japán, Finnország, az NSZK, meg a többi „rég”i demokráciával rendelkező ország. Ahol ez a két eszme külön-külön vagy hierarchikusan működik, a soknemzetiségű ország feltétlenül a szétesés vagy a totalitáris diktatúra irányába halad. A Szovjetunió világgraszolóan tragikus szétesésének több mint meggyőző ténye – amely magával söpört minden olyan látható eredményt, amivel igazolni lehetne azt az elképzelést, hogy a népek konszolidációja, kultúrájának egysége vagy közelítése a személyi igazolvány adatainak megváltoztatásával elérhető, anélkül, hogy a népek életének, lelkiéletének, szellemiségének sajátos vonásait figyelembe vennék – végső és kialakult formájában jezsuitizmusként jelenik meg. Ez a nézet szerintem a legreakciósabb eszmék tárházából való, és Oroszország népeinek azon szándékán élösködik, hogy békében és egyetértésben éljenek.

Sajnos még a nemzetiségi problémákkal foglalkozó, intellektuális beállítottságú orosz politikusok és tudósok is nagy késéssel gondolják végig, s ami még rosszabb, hibásan értelmezik ezeket az óriási méretű, tragikus eseményeket, és helytelenül azt gondolják, hogy például a Szovjetunió szétesése a demokrácia felé

vezető út elkerülhetetlen és törvényszerű jelensége. Emlékeznek? „Oroszország végre levált a gyűlöletes birodalomról és hozzákezdett az igazi demokrácia felé vezető út lerakásához.” Az uniópártiak pedig, akik egyre többen lesznek – ez önmagában véve jó – a másik szélsőségbe esnek „*A Szovjetunió széthullása a nacionalisták és extremisták műve.*”¹³ Ezért aztán minden eszközt megfelelőnek tartanak az egység megőrzésére. Ilyen kovász segítségével keltek meg és dagadtak nagyra azok a vélemények, amelyeket V. Kirgyasov oly szívesen kapott fel, és amelyet a Szovjetszkaja Mordovia *Minősített vélemény* c. rovatában nem kevésbé szívesen publikált. Egyébként ez az újság mindig is készségesen bocsátotta rendelkezésre hasábjait az ilyen, a mordvin népet rágalmazó cikkeknek. De most nem erről van szó. A nép körében meghonosodott kicsinyes, lényegében véve anacionális gondolkodás, amelynek állítólag össze kellene kovácsolnia és nemes tettekre kellene sarkallnia a közösséget, a valóságban tragédiába fordul, és az etnikumközi kapcsolatok véres csóvjává válik, a tudományban pedig merev gondolkodáshoz, közönyhöz és pangáshoz vezet.

Tisztelt V. F. Kirgyasov, ugyan hol olvasott ön olyan „*komoly társadalomlélektani kutatásokat*”, amelyekben tagadták volna a nemzeti nyelvek, kultúrák és egyéb nemzeti és etnikai attribútumok szerepét, jelentőségét, és azokat, mint kizárólagosan szerzett „önkiszolgáló produktumokat” függetlenítették volna a genetikailag örökletes határoktól? Olyan ez, mint amikor egyes szülők a gyerek kérdésére, hogy *honnan vettetek engem*, azt válaszolják: *a csalán között találtunk*, vagy valami hasonlót. *És miért vagyok fekete?* ... Ez azonban már a fantázia világába tartozik. És mi a valóságos tény?

Mostanában ismét fellángolt a kozákság eredetéről folyó vita, hogy a kozákság társadalmi réteg, nép, etnikai közösség, avagy nemzet. A cserkasszki kozák körzet atamánjainak tanácsa a vita sajátos megoldását választotta. Mint kiderült, csak a személyi igazolványt kell „rendbe tenni”. A „*hirhedt ötödik pontnál*” (V. Kirgyasov megfogalmazása) ki kell húzni minden előzetes nemzetiségi megjelölést, helyette be kell írni a „kozák” szót, és be kell ragasztani egy, a tulajdonost kozák egyenruhában ábrázoló fényképet, és a műveletet hitelesíteni kell a kerületi atamán meg a katonai írnok aláírásával. S ezzel kész: a kozákság néppé, nemzetté lett. Amikor a Don mentén éppen javában folytak ezek az újítások, ellátogatott a vidékre Kodzi Esii, az *Aero* c. japán újság tudósítója. Egy darabig sehogy sem tudta felfogni, miért nevezik magukat külön népnek a kozákok. A kíváncsi japán figyelmesen megvizsgálta a vele beszélgető öregek szemvágását, bőre színét, arcát, kikérdezte őket a gyökereikről és szokásaikról, nagyon elgondolkodott azon, hogy a kozákok régtől fogva befogadtak bármilyen nemzetségből, törzsből származó em-

bert, ha az elfogadta a kozák törvényeket és életformát. Vallatta kísérőjét, a japánul is beszélő Vologya Ovszjannikovot, de sehogy sem tudta megérteni a dolgot – miért nép, nemzet, nem pedig egykori rend? Semmiféle megkülönböztető ismérvet nem talált. Végezetül is úgy döntött, hogy a megoldás a *lampaszokban* rejlik, mivelhogy egyéb elvi különbséget nem talált.

A megállapítás már–már anekdotába illik, de nagyon is bölcs következtetésnek tűnik, mivel az újságíró azt mondta: „ha maguknál a »népek« elkülönítéséhez elég nadrágot váltani, akkor Oroszországra a végnélküli osztódás szomorú perspektívája vár. Először a »nadrág«, majd az »ing«, utána pedig a »cipőfűző« alapján.”¹⁴ Noha a *Rosszijszkaja Gazeta* újságírói a példát az „egységes és oszthatatlan” nép elvének igazolására hozták fel, a japán tudósító azonban másra gondolhatott, arra, hogy komolytalan dolog a formális, teljesen külsődleges jegyeket a nemzet, a nép, az etnosz ismérveinek megtenni. Ha valaki, hát a japán tudja, milyen elveken alapszik a japán csoda. Azon, hogy a nemzeti elvet a demokrácia elvével, és a nemzetet jellemző valamennyi ismérvvel ötvözték, vagyis mindazzal, amit V. Kirgyasov, Sz. Csesko, V. Snyirelman, L. Razinovszkij, I. Kon és más komoly „szociálpszichológus” tagad.

Ha az olyan reáliákat, mint az etnosz és a nemzet a vulgáris szociológia szerint értelmezzük, és elszakítjuk őket a kultúra igazi gyökereitől és a nyelvtől, ha a társadalmi–gazdasági folyamatokat elszakítjuk a nemzet lelkétől és szellemiségétől, akkor az eredmény a nemzeti nihilizmus lesz, majd pedig egy gyökerek nélküli, demoralizált közösség.

Egyébként V. Kirgyasov nézeteivel Sz. V. Csesko etnográfust másolja. „Bármiféle valóságos önrendelkezés akkor kezdődik – írja az utóbbi, amikor az egyén joga, hogy megválassza helyét a társadalomban, ahhoz a csoporthoz csatlakozzék, amelyikhez jónak tartja, meghatározza etnikai identitását, etnokulturális, nyelvi, konfesszionális és egyéb szociális orientációit. És mindezt származásától függetlenül. A harcos etnonacionalizmus vagy a vallási fanatizmus szempontjából az ilyen viselkedést a nemzet vagy a hit elárulásának minősítik. A demokrácia szempontjából mindez az ember természetes és elidegeníthetetlen joga, a csoportos szabad önrendelkezés feltétele.”¹⁵ Sz. V. Csesko, csakúgy, mint sok más kollégája a tudományos akadémia etnológiai és antropológiai intézetében, a „hirhedt ötödik pont” eltörlése mellett arra törekszenek, hogy az Orosz Föderáció nemzeti államképződményeit is likvidálják. A nemzetiségi probléma körüli többéves, fárasztó forrongás után íme így kelti életre az etnográfia tudománya az „új-régi” sovíniszta eszmét, amelynek jegyében egyesülni kezdenek a szélsőséges jobboldali és a szélsőséges baloldali erők.

A hangsúlyt az orosz államiság erősítésére lehet és kell helyezni. De ezenközben látni kell a valóságot is, azt, hogy a népeket nagyon vonzza az újjászületés gondolata.

A nemzeti sebek gyógyulása elsősorban akkor lehetséges, ha a nemzet szigorú követelményeket támaszt önmagával szemben, kemény önvizsgálatot tart. Ebben a vonatkozásban – véleményem szerint – kritikával kell kezelnünk a 'mordvin' etnonimot, annak mai valóságos tartalmát. Vajon nem próbálunk-e ennek alapján valamiféle mitikus „mordvin” embert kialakítani? Határozottan nyugtalanító, hogy a nemzet túléléséről folyó vita veszélyes módon az etnonim eredetéről szóló disputa irányába tolódik el. Teljesen nyilvánvaló, hogy önmagában, a valóságos történelmi folyamatokon kívül az etnonimnek egyáltalán nincs értelme. Közismert, hogy a történelmi valóság kontextusától függetlenül szemlélt tény a legelképesztőbb eszméket szolgálhatja.

Ideje abbahagyni a vitát, hogy a 'mordvin' megnevezés pozitív avagy negatív tartalommal rendelkezik-e. Annál is inkább, mivel sem az etnonim pártolói, sem pedig ellenzői semmi újat nem tudnak mondani. Évtizedek, ha nem évszázadok óta ugyanazok a tények vándorolnak egyik szerzőtől a másikhoz, egyik könyvből a másikba. A vita során most elsősorban nem a 'mordvin' fogalom eredetének tisztázásával kell foglalkozni, hanem azt kell meghatározni, hogy mi a fogalom tartalma az erzák és a moksák közötti konszolidációs és integrációs folyamatban. Azt hiszem, ha jó alaposan megvizsgáljuk a pluszokat és a mínuszokat, a 'mordvin' etnonim végső soron mínusz jelet kap. És nem azért, mert az etnonim eredetileg negatív tartalmú, tele van ragasztva sértő címkékkel, amint ezt a vita egyes résztvevői állítják. Minden etnoszt a felismerhetetlenségig lehet gyötörni, különösen az „orosz–mordvin demokrácia” birodalmában.*

Először is a 'mordvin' etnonim külső eredetű, nem az erzák és a moksák önmegnevezése. Amint azt mondani szokták, sem egyikük, sem másikuk szívének nem kedves.

Másodszor: véleményem szerint már ezer esztendő telt el, és a két csoport mordvinná konszolidálódása nem ment végbe. Neves mordvin nyelvészek következtetései szerint sohasem fogunk eljutni az egységes „mordvin” nyelvig (D. V. Cigankin, D. T. Nagykin, M. V. Moszin és mások álláspontja). Márpedig a nyelv, mint ismeretes, bármely etnosz legfőbb ismérve. Ha a nyelvet leromboljuk, leromboljuk az etnoszt is.

* A szerző ezen a helyen visszaadhatatlan szójátékkal él, amely a *zamordovaty* (*morda* = 'pofa') és a *mordvin* szavak egybeesésére épül. – A ford.

Harmadszor: az is nyilvánvaló, hogy a 'mordvin' etnonim, miután áthaladt a totalitárius rendszer eszmei-politikai és pszichológiai szűrőjén, jórészt negatív tartalommal telítődött. A 'mordvin' etnonimra alapozott konszolidáció az asszimilációs folyamatokat erősítette. Ma már teljesen világos, hogy a totalitárius rendszer megszilárdítása idején az etnonim annak a politikának volt alárendelve, amely a népek „közeledésére” és a közöttük lévő különbségek „megszüntetésére” irányult. A társadalmi élet valamennyi vonatkozásának egységesítése a totalitárius rendszerek általános törvénye. Most pedig az történik, hogy azok, akik azt szeretnék, hogy az erzák és moksák harcos, dühödt újjászületési mozgalmat csináljanak, a politikai demagógia módszerével élnek, a mordvin etnonimet valamiféle csáléteknek használják. Amikor jelen van a szélsőséges radikalizmus és a nép elkeseredett, amikor beteg az etnikai tudat, amely az előző rezsimtől még jelentős „egységes mordvin sugárfertőzést” is kapott, rendkívül nehéz az erzák és moksák újjászületési mozgalmának helyzete. És most a 'mordvin' etnonim élvezi a „nagyon hazafias” mozgalom, a hatalmi struktúrák, Mordovia etnikai csoportjai jelentős részének széleskörű tudományos és ideológiai támogatását is. Valószínűleg erről az oldalról fenyegeti a legnagyobb veszély az erzák és a moksák újjászületését. Az erzák és a moksák sorsával kapcsolatos, semmi jót nem ígérő politikai spekulációk félígazságokon alapulnak. Márpedig, mint ismeretes, két félígazságból nem az egész igazság áll össze, hanem hazugsággá lesz. Vagyis a legfőbb cél az, hogy kialakítsák a valóságban nem létező „mordvin” ember hamis sztereotípiáját. Mutassanak nekem egy mordvint, aki nem erza vagy moksa, mutassanak egy szlávot, aki nem orosz, ukrán, belorusz, lengyel, szerb vagy szlovák stb., mutassanak egy embert a török népek köréből, aki nem tatár, csuvas, baskír vagy kazak stb. Közismert, hogy például az orosz és az ukrán, a tatár és a baskír körülbelül annyira áll közel egymáshoz, mint az erza és a moksa. De azért még rémálmaiban sem jut eszébe senkinek, hogy szláv, türk stb. nemzet létezne. Akkor meg miért akarjuk erőszakosan létrehozni a mesterséges mordvin nemzetet? Ha ezt hallom, mindig M. P. Dragomanov, ukrán publicista és történész, a kijevi Gromada* megszervezőjének mélyen filozofikus mondása jut eszembe, amit a két közeli rokon nép, az orosz és az ukrán kapcsolatáról mondott: „*Nem keverhetők össze és nem választhatók szét.*” Valószínűleg ez a rövid és tömör formula alkalmazható az erzákra és a moksákra is. Csak az a különös, hogy a „mordvinizáció” hívei olyan eszmékre alapozák elképzeléseiket, amelyekben túlhaladt az idő, és nyilvánvalóan bizonyították és bizonyítják káros voltukat. Mégegyszer megjegyezzük, hogy az erzák és moksák

* Az 1855-ben fellázadt ukrán jobbágyok választott közigazgatási szerve.

konzolidációját és integrációját meg kell oldani, de nem úgy, hogy megszüntetjük a közöttük lévő nyelvi, hagyománybeli, szokásbeli stb. különbségeket, hanem úgy, hogy megőrizzük azokat. Az erzáknak meg kell maradniuk erzáknak, és a moksáknak meg kell maradniuk moksáknak. Az erzák és moksák kultúrájában, erkölcsiségében, hagyományaiban, de magában a szellemiségükben is sok mélyről fakadó sajátos vonás van. Erősíteni kell az egységet, a konzolidációt, de nem a formájában nemzeti, tartalmában szocialista, azaz a „mordvin” elv szellemében. Úgy gondolom, hogy a „mordvin” kultúrát két egymással kölcsönhatásban lévő kultúrának kell tekinteni, attól függetlenül, hogy adott esetben az erzákat és moksákat etnosznak, szubetnosznak vagy etnikai csoportnak nevezzük.

Negyedszer: bár ezt nem hangoztatjuk, a befolyással bíró és presztizst jelentő hatalmi és irányító szervezetben veszélyes játék és kötélhúzás folyik az erzák és moksák között. Máris látszik, hogy ez a huzakodás a 'mordvin' etnonim ködfüggőnye által takartan elmélyülhet és kiszélesedhet. („*Úgyan mi a különbség, erza avagy moksa? Ez is, az is mordvin.*”) Ez a játék az erzák és moksák legális szembenállásának határáig is elvezethet. Az első jelek már mutatkoznak: az „*erzany masztor*” és a „*Mordovia polgárainak kongresszusa*” az erzák és moksák politikai elhatárolódását rögzíti nyilvánvalóan. Erről tanúskodik a mordvin nép kongresszusa végrehajtó tanácsában bekövetkezett szakadás is.

Ötödször: ennek az etnonimnak elsikkadt az etnikai tartalma. A 'mordvint' igen gyakran a köztársaság valamennyi polgárára vonatkoztatva használják. Elvonatkoztatták a konkrét etnosztól. Már a mi fülünk is megszokta a 'mordvin' terminusnak ezt a tartalmát, a köztársaság határain kívül pedig a mordvin nemzettel azonosítják a köztársaság valamennyi polgárát. Egy ilyen absztrakciót ugye senki kihasználnak a lelkiismeretlen politikusok.

Mindezek eredményeként a „mordvin” és a „mordvin államiság” kifejezések rontják az olyan erkölcsi fogalmak hatékonyságát, mint a nép emlékezete, az etnikai tudat értéke, az etnosz felelőssége a jelenlegi összemosódásért és az élet megújítására irányuló tevékenységért, a nemzetiségek közötti kapcsolatok egészséges légköréért stb.

A „mordvin nép szükségletei” kielégítésének érdekében a központhoz intézett sok-sok kérelem, hogy támogassák annak kultúráját stb., gyakran teljesen más jellegű elképzelések és kezdeményezések sajátos leplelül szolgál, nem pedig az erzák, moksák, tatárok, oroszok konkrét problémáinak megoldását célozza. Végezetül pedig a „mordvin” etnonim zavarja a fontos tudományos és gyakorlati problémák megoldását. Az össz-szövetségi népszámlálások nem tettek különbséget erza-mordvin és moksa-mordvin között. Míg Mordoviára vonatkozólag bizonyos egy-

szerű számítások segítségével meg lehet állapítani számarányukat, a köztársaság határain kívül, ahol az egész mordvin lakosság kétharmada él, lehetetlen ilyen adatokhoz jutni. Ezek hiánya módfelett megnehezíti az erzák és moksák között végbemenő sok, igen fontos etnodemográfiai folyamat vizsgálatát.

Olykor egészen paradox helyzet alakul ki. Mint fentebb már említettük, az utóbbi harminc évben arról folyt a vita, hogyan lehetne „egységes szocialista nemzet” konszolidálni az erzákat és moksákat. Annak bizonyítására, hogy a konszolidáció már megtörtént, sok kutató az 1959-es szovjet népszámlálás adatait használta fel.

A Szovjetunióban élő 1.285.000 mordvin közül csak 164.800 fő „sorolta” magát az erzák közé (13%), a moksák közé pedig 178.000 (14%).¹⁶ Ezek szerint csak 343.000 fő „nem tudott eddig” konszolidálódni, 942.000 fő, azaz az erzák és moksák túlnyomó többsége viszont „mordvinnak” nevezte magát. Az igazság ezzel szemben az, hogy a 942.000 fő az erzák és moksák azon hányada, amely Mordóvián kívül él, és a „hírhedt ötödik ponthoz” azt kellett beírnia, hogy „mordvin”.

Az ilyen és ehhez hasonló hamisításokat, amelyekre a központi és helyi hatalmi struktúráknak, valamint bizonyos „tudományos” koncepciók bizonyításához egyeseknek olyannyira szükségük volt, fölösleges kommentálni.

Mivel a köztársaság határain kívül élő erzákról és moksákról nincsenek megbízható adatok, igen nehéz kulturális kiszolgálásuk is. Gyakran előfordul, hogy egy-egy erza faluba moksa nyelvű irodalom érkezik és fordítva, amit aztán a nyelv különbözősége miatt nem tudnak használni, így megsemmisítik.

Ilyenformán a 'mordvin', 'erza', 'moksa' etnonimekkel és a belőlük képzett szavakkal több évszázados utat tettünk meg. Sajnos ez a történelmi út igen kevésbé van feltárva. Az elméleti és metodológiai vizsgálódások hiányára gondolok. Ezek szervesen következnenek a konkrét nyelvészeti, néprajzi, szociológiai, pszichológiai kutatásokból. Az elmondottakat bizonyítja az is, hogy hiányzik maguknak az etnonimeknek a pontos és világos értelmezése is.

Feltesszük magunknak az alighanem legfontosabb kérdést: hogyan oldható meg diszkrimináció nélkül, a nemzetközi normákkal összhangban a hatalom képviselői és végrehajtó struktúrái révén a különböző lélekszámú etnikai csoportok (oroszok, erzák, moksák, tatárok – Mordovia őslakosai) egyenjogúságának biztosítása?

Ha a választójog hagyományos elveiből indulunk ki, amelyeknek megfelelően az államhatalom felsőbb szerveit eddig alakítottuk, és amelyeket egyébként a Mordvin Köztársaság Legfelsőbb Tanácsa fogadott el, akkor a legfelsőbb képviselői szervben kb. 5–6% tatár, 15–16% erza, ugyanannyi moksa és több mint 60% orosz képviselő foglalhat helyet.

A szavazatok ilyen, reálisan leginkább lehetséges megoszlása esetén az egyenjogúság elve kétségtől csak formálisan valósulhat meg. És valóságosan? Bármennyire győzködjük is egymást az általánosan elfogadott elvekről, arról, hogy az egyént nemzeti hovatartozásától, vallásától függetlenül illetik meg a jogok stb., semmi sem lesz a dologból.

De hogyan oldják meg ezeket a kérdéseket az ún. civilizált világban? Erről majd egy kicsivel később... Most vizsgáljunk meg egy példát. Tegyük fel, hogy konfliktushelyzet alakult ki, amely az orosz etnikum és valamelyik másik, vagy akár a három másik etnikum együttes érdekeit sérti. Nem nehéz kiszámítani, melyik csoport javára fog megoldódni a konfliktus, és melyiknek sérülnek az etnikai érdekei (nézzék meg a fentebb ismertetett megoszlást). Ezek a helyzetek lényegében véve nem elméleti feltételezések, hanem a hétköznapi valóságot mutatják a Szovjetunió (1990/95), a FÁK országai és Oroszország nemzetiiségi régiói, így Mordovia képvisleti és végrehajtó hatalmi struktúrájának munkájában. Szerencsés megoldás nyilván a következő ismérvek megléte esetén lehetséges:

- a. ha minden társadalmi csoport magasfokú kultúrával rendelkezik, magas fokon áll az etnikumközi kapcsolatok kultúrája, tehát
- b. ha szilárd demokratikus hagyományokkal rendelkeznek;
- c. ha társadalmi és gazdasági stabilitás uralkodik;
- d. ha olyan választási rendszer van érvényben, amely nem deklaratív és nem formális, hanem valóságos egyenjogúságot biztosít.

Mint látjuk, ezek közül az ismérvek közül nálunk egyik sincs meg. Ilyen körülmények között két ellentétes irányú mozgás lehetséges: vagy a d. pontban foglaltakat vesszük alapul, vagy pedig a „dzsungel törvénye” érvényesül, amint az az elmúlt totalitárius rendszer idején a kis lélekszámú népek – no meg a nem is egészen kicsik, például a „mordvin” nép – esetében történt. És mindez a „Szovjetunió népei örök és megbonthatatlan barátságának” harsány hirdetése közepette. Aztán egyszer csak hirtelen vége lett a megdönthetetlen Uniónak meg a sok nép közötti megbonthatatlan barátságnak. A belovezsi rengetegben három ember lerombolta az Uniót.* Nevetséges! Az ördög keverte meg őket? Ez nem igaz! Teljességgel érthetetlen ez a mi csodálatos oroszországi szokásunk, hogy egymás után többször is rálépünk ugyanannak a gereblyének a nyelére. Hiszen még az előző esetből kifo-

* A Lengyelország és a hajdani Szovjetunió határán (a mai lengyel-belorusz határon) elterülő belovezsi rengetegben (*Belovezsckaja puscsa*) lévő nemzeti park és bölényrezervátum területén egyezett meg Jelcin orosz, Kravcsuk ukrán és Suskevics belorusz elnök a Szovjetunió feloszlásáról.

lyólag is alaposan vérzik a fejünk, de máris feltartóztathatatlanul rohanunk a következő felé! Pedig a véres fizetség egészen biztosan kerülhetetlenül bekövetkezik. És az ár nagyobb lesz az előzőnél, de a mostaninál is.

Világos, hogy az „adok-veszek” korszakában a gazdasági számítások, a józan logika alig győzhetnek meg bárkit, akár a legműveltebb embert is, de társadalmunknak ismernie kell ezeket a teljesen reális és kézenfekvő prognózisokat, és tudnia kell a fizetendő véres árról. Mindaz, amiről itt szó van, nem a fantázia szüleménye, hanem eleven valóság, amelyet az orosz történelem, meg a nemzetközi tapasztalat bizonyít. Így a mordvin társadalom által vitatott törvénytervezet sem maradhat közömbös az etnikai kérdések iránt.

Most pedig tegyünk egy rövid kirándulást külföldre. A második világháború után, az ENSZ megalakulása idején a következő álláspont volt az uralkodó: ha az ember személyi jogai oltalmat élveznek, nem kell külön tételeket alkotni az etnikai kisebbségek jogaira vonatkozólag. Így aztán nem is kapott támogatást az a kisebbségek védelmét szolgáló szerződéstervezet, amelyet Magyarország nyújtott be 1946-ban a londoni békekonferencián. Hasonló okoknál fogva hagyja figyelmen kívül az analóg javaslatot *Az emberi jogok általános deklarációja* is. Azonban a nemzetközi közvélemény hamarosan ráébredt, hogy a személyi jogokra vonatkozó fentebb említett elv távolról sem működik mindig és mindenütt. Továbbra is megsértették a kisebbségek és a kis lélekszámú népek jogait. Kiegészítő szervként az ENSZ már 1947-ben létrehozta az Emberi Jogok Bizottságát, a kisebbségek elleni diszkriminációval és a kisebbségek védelmével foglalkozó albizottságot, valamint az 1948-as közgyűlésen elfogadott egyik határozatában kiemelte, hogy az ENSZ nem lehet közömbös a kisebbségek sorsa iránt. Az említett határozat egyidejűleg arra is felhívta a figyelmet, hogy ezt a „bonyolult és óvatos kezelést igénylő kérdést, amelynek minden államban megvannak a maga sajátos aspektusai”, igen nehéz egyféleképpen megoldani.

A második, külön is kiemelendő momentum az, hogy a nemzetközi jogi dokumentumok, különösen az utóbbi években, hangsúlyozzák: a kisebbségeket védő külön jogok nem jelentenek privilégiumot. (Zárójelben jegyezzük meg, hogy milyen hisztériás lármát csapott sajtónk a mordvin nép kongresszusának a kongresszus nyelvéről és státuszáról alkotott törvénye körül, amelyet úgy állítottak be, mintha az erzák és moksák különleges privilégiumokat követelnének maguknak.) A különleges jogok a pozitív cselekedet egyik formáját jelentik, és arra irányulnak, hogy a kisebbségek megőrizhessék sajátosságaikat és hagyományaikat. Ezek a jogok fontosak mind az egyenrangú érintkezés szempontjából, mind pedig azért, hogy a kisebbségeket ne érje diszkrimináció.

A kisebbségi jogok védelme szempontjából különösen két nemzetközi megállapodásnak van jelentősége: az állampolgári és politikai jogokról szóló megállapodásnak, amelyet az ENSZ közgyűlése 1966-ban fogadott el, és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 169-es konvenciójának (1989). Ez utóbbi az ENSZ és más nemzetközi szervezetek által 1957-ben kimunkált konvenció javított változata.

A konvenció 2.1.-es pontja hangsúlyozza, hogy *„A kormányok a felelősek, hogy az illető népek részvételével rendszeres és összehangolt munkát végezzenek e népek (az őslakosok – I. J.) jogai védelmének érdekében és biztosítsák sértetlenségük tiszteletben tartását.”* A 4.1. pont kimondja, hogy *„Szükség esetén speciális intézkedéseket kell hozni az illető népekhez tartozó személyek, intézmények tulajdona, munkája, kultúrája és környezete védelmében.”* *„A kormányok – mondja ki a 6. pont – olyan eljárásokat dolgoznak ki, amelyeknek segítségével az említett népek minden szinten szabadon részt vehetnek a rájuk vonatkozó politikáért és programokért felelős választott és adminisztratív intézmények határozatainak meghozatalában, biztosítják a feltételeket saját intézményeik teljes körű kifejlesztéséhez... és szükség esetén biztosítják az eszközöket e célok megvalósításához.”* A konvenció kimondja, hogy az őslakos népeknek kizárólagos joguk van az általuk hagyományosan birtokolt földre és természeti kincsekre. Ezeken kívül még más jogokat is biztosít az őslakos népek számára az öngazgatás, a művelődés, az egészségügy, a munkaügy, a nemzetközi kapcsolatok stb. terén.

Az őslakos népek és kisebbségek jogainak védelmét ezeken kívül tucatnyi más nemzetközi jogi norma is támogatja. A kisebbségi jogok védelmével kapcsolatos *A nemzetközi kulturális együttműködés elveinek deklarációja* is (UNESCO 1966), amely kimondja, hogy minden kultúra értékes, tisztelni és óvni kell, hogy kultúrájának fejlesztése minden népnek joga és kötelessége, és minden kultúra az emberiség közös kincse. A mondat befejező részét még egyszer hangsúlyozzuk: *„minden kultúra az emberiség közös kincse”*. Nem csak azé az államé, amelynek határai közé sok etnikum kultúrája került, vagyis ezek a kultúrák a nemzetközi jog védelmét élvezik.

Érdemes megemlíteni egy paradox, ám kultúránkra és nemzetek közötti kapcsolatainkra igencsak jellemző tényt. Egyrészt ahogy csak bírjuk, szidjuk a totalitarizmus lidércnyomásos éveit, annak emberellenes nemzetiségi politikáját, amely végső soron a Szovjetunió széthullásához vezetett, másrészt viszont ugyanazon problémák megoldására ugyanazt a módszert alkalmazzuk most is, csak éppen hangzatos és népszerű demokratikus frazeológiába burkoljuk. A Nyugat, amelyre annyira szeretünk hivatkozni, rég nem folytat ilyen perspektívátlan, zsákutcába vezető nemzetiségi politikát.

Az etnopolitikai helyzet stabilitása jórészt attól függ, mennyire fejlett és szilárd a törvényesség a központban és az attól távoli helyeken. A helyzet felméréséhez a dolgok valóságos állásának alapos elemzésére van szükség, amelynek során figyelembe vesszük az Orosz Föderációban és a FÁK országaiban meglévő nemzetiségi problémák teljes körét. Pontosan erre van szükség, noha a kérdés illetően megközelítése módfelett nehéz. Ez a vizsgálat már csak azért is szükségesnek látszik, mert 25 millió orosz, vagyis a volt Szovjetunió orosz lakosságának 17%-a – saját akaratán kívül – új országhatárok közé került. Közöttük milliósámra vannak olyanok, akiknek eredeti hazája Oroszország területén van.

Nem kell különösebben erőltetnünk az agyunkat, hogy megértsük, milyen széles következményei lesznek annak a ténynek, ha nem látunk hozzá a probléma megoldásához a legközelebbi jövőben. Több közép-ázsiai országban már két-három évvel ezelőtt óriási elvándorlási hullám vette kezdetét. Nagyon könnyen lehetséges, hogy az olyan régiókban, ahol sok orosz él egy tömbben, mint pl. Kazahsztán, Moldova, Észtország, mozgalmak indulnak az Oroszországgal való újraegyesülés érdekében. Az orosz föderáció 21 köztársasága közül 15-ben az orosz lakosság van túlsúlyban, vagy pedig a legjelentősebb etnikai csoport. Aligha kell bizonygatni, hogy a láncreakció – egy ilyen mozgalom a FÁK országaiban és Oroszországon belül – képes megrázni nemcsak a FÁK gyenge államalakulatait, hanem egész Európa államrendszerének soha nem látott összeomlásához vezethet. Amint pedig a történeti tények tanúsítják, az etnikumok ellenségeskedése veszedelmes minden résztvevő számára. Ebben a harcban egyik etnosz sem arathat tartós, történelmi győzelmet a másik felett.

Nyilvánvaló, hogy a kérdésre adandó válasz keresését azzal kell kezdeni, hogy szenvedélyektől mentes, objektív vizsgálat tárgyává tesszük azokat a történelmi tapasztalatokat, amelyeket soknemzetiségű Oroszországunk a társadalmi kapcsolatok alakítása terén szerzett. Mindezt nem azért, hogy azt számlálgassuk, melyik nép hányszor sértette meg a másikat, és ki kitől vett el földeket. Ez zsákutcába vezet. A történelem tényeit nem lehet korrigálni.

A mordvin nép esetében az erzak és moksák nyelvének, kultúrájának megőrzése tűnik a legsürgetőbb feladatnak, s ez független attól, hogy milyen etnonimmel fogjuk megnevezni őket. A helyzet annyira kritikus, hogy túlzás nélkül katasztrófálisnak nevezhetjük. Ezért nemcsak a totalitárius rendszer felelős, hanem az értelmiség elégtelen metodológiai kultúrája is.

Nézeteink nem a történelmi tények alapos átgondolása nyomán alakultak ki, hanem egyszerűen az uralkodó ideológia dogmáihoz alkalmazkodtak, simultak és kötődtek. Szégyenletes és fájdalmas volt hallani, hogy néhány, Oroszország Dumá-

jába beválasztott mordoviai kommunista azt tekintette első feladatának, hogy megakadályozza a nyelvtörvény elfogadását.

Az eltorzított erza szó, a *LISZMA*, Mordovia egyik legnagyobb ipari egyesülésének a neve, az utóbbi harminc évben folytatott nemzetiségi politika kliséje. A hatalmi struktúrának a nemzeti nyelv és kultúra iránti viszonyát jelzi, hogy azokat köpöcsészévé tette, hogy bárki beleköphessen.

Igen, komoly a lemaradásunk – és ez még fokozódik – a tartós, állandó etnikumközi kapcsolatok elemzése és alakítása terén. Ahhoz, hogy megértsük, mi a tartalma és milyen kilátásai vannak a nemzetek közötti kapcsolatok fejlődésének Oroszországban és annak soknemzetiségű régióiban, nagyon fontos, hogy ismerjük a mai világ etnikumközi kapcsolatait, az ENSZ, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet, az EBESZ és más szervezetek által elfogadott, az őslakosokra és kisebbségekre vonatkozó nemzetközi jogi normatívákat.

Fájdalmas és szégyenletes tudomásul venni, mennyire közönyösek és érdektelenek az ilyen jellegű ismeretek iránt Mordovia legfelsőbb tanácsának azon képviselőcsoportjai és képviselői, akik aktívan részt vesznek a köztársaság legfelsőbb hatalmi szerveinek reformját célzó törvénytervezet vitájában és a törvénytervezet kidolgozásában.

Több évtizedes sztereotípiák által béklyózott társadalmi és politikai közgondolkodásunk nem figyelt fel kellőképpen arra, hogy a XX. század, különösen annak utolsó harmada sok országban a minőségi változások hosszú időszakának befejező szakasza. E változások lényege pedig, véleményem szerint, a társadalmi, ezen belül a nemzetiségi, etnikai ellentétek megszüntetése, enyhítése vagy a lehető legkisebbre való csökkentése, vagyis azon ellentétéké, amelyeket mi a közelmúltig az osztályharc vagy a nacionalizmus megnyilvánulásának, a munka és a tőke közötti ellentmondásnak neveztünk. Mint látjuk, a század végére a fejlett országok képesek voltak megközelíteni azt az állapotot, amelyben lehetővé válik, hogy az alapvető osztályok fő energiáikat ne az egymás közötti harcra, képletesen szólva ne a „Fehér ház”^{*} újjáépítésére koncentrálják, amire is fantasztikus összegeket, százmilliárdokban mérhető rubelt költöttek, hanem az együttműködésre, hogy gyarapodjék a nemzetgazdaság, és enyhüljenek a társadalom azon „kibékíthetetlen” ellentmondásai, amelyek valójában az örökös harc légkörét tartják fenn, és nem engedik, hogy jobba tegyünk minden ember gazdasági, erkölcsi és szellemi életét. Az ENSZ Emberjogi Bizottságának egyik közelmúltbeli anyaga hangsúlyozza, hogy „sok államnak sikerült összeegyeztetni a legfőbb értékeket – az egyenlőséget, a

* Az orosz parlament épülete, amelyet az 1993-as puccs leverésekor szétlőttek.

megkülönböztetés nélküli bánásmódot, a nemzetbiztonságot, a területi integritást és a politikai függetlenséget – azzal, hogy tiszteletben tartja és óvja állampolgárai különböző csoportjainak eredeti mivoltát.” Más szavakkal, mi állandóan mindent lerombolunk, hogy aztán újra felépítsük (a látszat kedvéért). Ők fejlesztenek, javítanak, mi állandóan újabb ellenségeket keresünk és találunk, mi harcolunk, ők türelmesen és jó érzékkel békítgetik a társadalmi és etnikai ellentéteket, mi még mindig a „nagy és oszthatatlan” birodalom illúziójában ringatjuk magunkat, ők rég elvetették a nagybirodalmi illúziókat, s közben megmaradtak nagy nemzetnek (Anglia, Franciaország, Japán és más országok).

Ha a nemzetiségi és etnikai kérdés kerül szóba, avagy a nemzeti állami berendezkedés, szeretünk az USA-ra hivatkozni, arra, hogy ott nincsenek nemzetiségi területi képződmények, de közben fogalmunk sincs róla, hogyan oldják meg a kérdést a gyakorlatban az érvényes és igen hatékonyan működő törvények segítségével. Éppen az USA-ban fogalmazták meg először, hogy öngyilkosságot követ el az a társadalom, amelyik alábecsüli az etnikai kultúrák jelentőségét. 1964-ben a Kongresszus törvényt fogadott el „Az USA állampolgárainak jogairól”, és annak alapján kidolgozták az etnikai kisebbségek jogainak védelmét biztosító cselekvési programot. Az igazságügyi minisztérium felügyeletével nagy létszámú szolgálatot szerveztek, amely azt kapta feladatul, hogy megegyezéssel rendezze a közösségekben keletkező etnikai konfliktusokat. Az intézkedésekkel az USA-ban megállítoták az etnikai degradáció legveszélyesebb folyamatait. Lényegesen csökkent az etnikumok között évszázadok óta fennálló feszültség. Természetesen a teljes siker még messze van. De az irányt helyesen választották meg, amelyet, ha követnek, meg lehet menteni az etnoszokat és értékes kultúrájukat, s most már el lehet mondani, hogy Amerika nem egy külön kultúra, inkább jól megművelt talaj, ahol a különböző kultúrák kölcsönösen hatnak egymásra. Valószínűleg ez az egyetlen lehetséges út az etnoszok kultúrájának megőrzésére és fejlesztésére, ez a módszer nem öltözteti golyóálló mellénybe az etnoszokat és nem okoz körös-körül vérontást.

A Finnország lakosságának 6%-át kitevő svédek esetében pedig a következőképpen oldják meg a problémát: A két etnosz kapcsolatát szabályozó első rendelkezet 1863-ban adták ki. Ezekben húszéves átmeneti időszakot jelöltek meg, amelynek letelte után a finn nyelv egyenrangú lett a svédvel. Azóta két hivatalos nyelve van az államnak, s ezt az 1919-es alkotmány is rögzíti. A kétnyelvűség bevezetése és fenntartása szempontjából igen fontos az állami tisztviselők nyelvtudása. Ha a nyelvi kisebbség aránya nem éri el a 8%-ot, a közösség egynyelvűnek számít. Azok az adminisztratív körzetek, amelyekben mindkét nyelven beszélnek, kétnyelvű státuszt élveznek, az egyes közösségek ügyintézése pedig anyanyelven

folyik. Finnország svéd lakosságának külön képviselője van: a Svéd Népgyűlés és annak elnöksége. Ez a svéd „parlament” 75 tagból áll, a képviselőket négyévenként választják. A választás utáni első ülésen megválasztják az elnökséget (16 főt), az ülésszakok közötti időben ez utóbbi képviseli a Népgyűlést.

Az Åland szigetek Finnország külön adminisztratív körzete, ahol csak a svéd a hivatalos nyelv. Ebben a körzetben a svéd nyelv különleges védelmet élvez, és ezt a tényt 1921-ben a Nemzetek Ligája Genfben határozattal erősítette meg. A tartománynak saját alkotmánya, parlamentje és törvényhozási joga van.

Finnországban négy professzionális svéd színház működik. Minden svéd közösségnek van nemzeti könyvtára, amelyben nemcsak a Finnországban kiadott művek kapnak helyet, hanem azok is, amelyek Svédországban jelennek meg. Finnországban évente kb. 600 könyvet adnak ki svéd nyelven. A svéd egyetemi és főiskolai hallgatók minden fontosabb tárgyat anyanyelvükön tanulhatnak. Turku (Åbo) városában svéd egyetem működik, Helsinkiben pedig svéd kereskedelmi főiskola. Az állami finn rádiónak és televíziónak részvénytársasági alapon működő és saját tanáccsal rendelkező svéd osztálya van. Két csatornán folyik svéd nyelvű adás. A finnországi svéd sajtó 30 reggeli újsággal rendelkezik, és 250 folyóiratot, valamint egyéb időszaki kiadványt jelentet meg.

Még folytathatnánk a felsorolást arról, hogy más országokban hogyan oldják meg a nemzetiségi kérdést, de úgy gondolom, e cikk keretében ennyi is elég.

Valószínű, hogy Mordovia legfelsőbb hatalmi szerveinek közeli választásain olyan frissen alakult pártok is részt vesznek, amelyek még nem tehettek szert elég politikai tapasztalatra.

Ahhoz, hogy utat találjanak népük szívéhez, erőiket arra fordíthassák, hogy megteremtsek a normális gazdasági, politikai és kulturális fejlődés feltételeit, halogatás nélkül, most azonnal, még a mai napon – „*az először kenyeret, szellemi táplálékot majd azután*” meggyőződés ellenére – intézkedniük kell, hogy megakadályozzák az etnikumközi kapcsolatok degradációját. A politikai pártok és mozgalmak vezetőinek világosan meg kell fogalmazniuk, mi az álláspontja szervezetüknek a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban. Csak akkor és úgy mondhatjuk, jósolhatjuk meg, milyen sors vár az adott pártra. Példának okáért A. Pugyin, a *Mordovia polgárainak kongresszusa* nevű társadalmi-politikai szervezet társelnöke, koordinátora világosan közölte a Kongresszus álláspontját: *A nemzetiségi probléma számunkra nem létezik. Ezt, úgymond, azok találták ki, akik a hatalomra törnek.*

A demokratizálódás és glasznoszty, az információ bővülésének éveiben nyilvánvalóvá vált, hogy országunkban igencsak eltávolodtak azoktól a tapasztala-

toktól, amelyeket a világ a nemzetiségi kérdés kezelése terén szerzett, s elméleti nézeteink nem felelnek meg a valóságnak.

Sajnos mind a mai napig érezhető, hogy társadalomtudósaink, akiket idejétmúlt, dogmatikus nézetek tartanak fogságban, tehetetlenek és bénák. Érezhető, hogy mind az országra, mind pedig a világra vonatkozóan nagy az információéhség, az információk hiányosak, a növekvő nemzetiségi problémákat a tömegkommunikáció meghamisítja, amatőr módon jellemzi és értelmezi stb. A tudományos gondolkodás és a közgondolkodás meg az orosz valóság egyelőre más-más irányba halad: az első nem veszi észre a második részleteit, az pedig elutasítja az első elgondolásait. A mi szovjet nemzetiségi politikánk azon a feltételezésen alapult, hogy a proletár internacionalizmus mint globális humanista elv örökre biztosítja a népek barátságát, a magántulajdon kiiktatása pedig kihúzza a gazdasági talajt a népek ellenségeskedése alól. Sajnos nem így történt. Azt hiszem, nem szükséges bizonygatnom, hogy miért.

Minden szinten a nemzetek közötti kapcsolatokra vonatkozó törvényalkotás és törvényhozás a hatalmi struktúrák legebevezetőbb pontja. No meg az elfogadott törvények sem mindig segítenek a nemzetek közötti kapcsolatokat stabilizálni.

Valószínű, hogy a nemzeti államalakulatok eszméjét és gyakorlatát össze kell kapcsolni a nemzeti kulturális autonómiával. A soknemzetiségű Oroszország esetében ez reális lehetőségnek látszik két globális probléma megoldására: meg lehet erősíteni Oroszország egységét, és véleményem szerint ez az etnikai problémák megoldásának leghatékonyabb módja is, különösen a saját államiság nélkül maradt etnikai csoportok, kisebbségek esetében. A címzetes köztársasági képződmények jelenlegi rendszerét meg kell őrizni. Mivel ezekben összpontosul a nemzet tudományos, művészi és művelődési potenciálja, ami a kulturális nemzeti autonómia alapjává és tápláló közegévé válhat.

A nemzetiségi problémák megoldásánál, a módozatoktól és taktikai megfontolásoktól függetlenül, két tényből kell kiindulni.

Először: Oroszország soknemzetiségű (sok nép által lakott) állam, és az óslakosoknak megvan a maguk történelmi hazája. Anyagi és szellemi életük a lakóhelyül szolgáló környezettel szoros összefüggésben alakult, és szorosan kapcsolódik ahhoz. Ebből a célból lényegében meg kell őrizni az oroszországi nemzeti állami képződményeket.

Másodszor: Szolzenszycin szavaival élve, Oroszország és a volt Szovjetunió térségein végbement a népek keveredése. Úgy látszik, ez a sorsunk, így rendezte el a történelem, és semmiképpen sem szabad megkísérelni ennek a valóságnak a korrigálását. Ez világra szóló tragédiát idézne elő.

Tehát keresni kell az utat–módot, hogy valamennyi etnikai csoport békében élhessen egymás mellett, anélkül, hogy bármelyiknek a jogai sérülnének, és nem szabad teret adni semmiféle diszkriminációnak, bármekkora legyen is egy–egy nemzetiség létszáma stb., vagyis nem szabad a „dzsungel törvényét” alkalmazni, amint azt az orosz neodemokrata hazafiak javasolják a „nemzeti hovatartozástól független jogegyenlőség” „demokratikus” elveinek megerősítése ürügyén. Ezt már kitapasztaltuk a totalitárius rendszer hetvenéves uralma idején. Pontosan itt van szükség a nemzeti kulturális autonómiára, amit feltétlenül össze kell kapcsolni a területi autonómiával. Helyénvaló, ha itt megemlítjük, hogy a nemzeti kisebbségek, az őslakosok alakulóban lévő nemzeti újjászületési mozgalmának depolitizálása, energiájuk és követeléseik nemzeti kulturális társaságokba való terelése, anélkül, hogy azok kapcsolatban lennének a nemzeti területi képződményekkel, csakis diszkriminatív aktus lehet, azt jelenti, hogy érdekeiket a világcivilizáció perifériájára szorítjuk. Az ilyen és ehhez hasonló javaslatok a totalitárius rendszer és a mindenható hivatali bürokrácia bugyraiban születtek, a köztársaságok földjét, vizét, levegőjét, valamennyi ott lakó nép történelmét és sorsát a minisztériumok és főhatóságok apparatcsikjainak kezébe adván. Odáig mentek, hogy a soknemzetiségű birodalom helyett már–már egy sok apparátussal és sok hivatallal rendelkező *szovjet-mankurt* országnak kellett volna kialakulnia.

Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy íme, ilyen mértékkel kell mérni azt a „győzelmet”, amellyel azok büszkélkednek, akik „nem engedték meg” a szuverenitás elfogadását. Ezt a pírruszi győzelmet azok aratták, akik a szuverenitás szó értelmét a pangás éveiben kiadott értelmező szótárból ismerték meg. De ez már más lapra tartozik. Csak azt hangsúlyozzuk, hogy a hatalom bizonyos fokú decentralizációja, a regionális szintű szuverenitás és a helyi hatáskör bővítése közelebb viszi a hatalmi intézményeket meg az állami szolgálatokat a néphez, és érzékenyebbé teszi őket az adott térség etnikai csoportjainak szükségletei iránt. Ezt a fajta föderalizmust, az erős helyi önkormányzatokkal együttesen, sikerrel alkalmazták sok civilizált országban (Németország, Svájc stb.).

Az Orosz Föderáció alanyainak köztársaságok formájában való létezése fontos politikai realitás, amivel számolni kell, és hatékonyan ki kell használni az etnikumközi feszültségek kezelésére és sok más nemzetiségi probléma megoldására.

A választási rendszernek úgy kell működnie, hogy elősegítse a köztársaság etnokulturális arculatát meghatározó különböző etnikai csoportok érdekeinek érvényesülését.

Mély meggyőződésem, hogy Mordovia Köztársaságnak mint nemzeti képződménynek, valamint az erzák meg a moksák nemzeti kulturális képződményeinek

közös munkájával, az említettek szoros együttműködése révén, nem pedig azok nélkül juthatunk el az Orosz Föderáció alkotmánya által rögzített igazi önrendelkezésig.

Jegyzetek

1. *Российская газета*, 22 декабря 1992 г.
2. *Этногенез мордовского народа* (Материалы научной сессии 8–10 декабря 1964 года). Саранск, 1965.
3. МОКШИН Н. Ф. *Этническая история мордвы*. Саранск, Мордовское книжное издательство, 1977, с. 209;
КОЗЛОВ В. И. *К вопросу об изучении этнических процессов у народов СССР (Опыт исследования на примере мордвы)*, Советская этнография, 1961, № 4, с. 59.
4. МОКШИН Н. Ф. *Указ. раб.*, с. 249.
5. МОКШИН Н. Ф. *Указ. раб.*, с. 241.
6. ТИШКОВ В. А. *Советская этнография: преодоление кризиса*. Этнографическое обозрение, 1992, № 1, с. 7.
7. КОЗЛОВ В. И. *Между этнографией, этнологией и жизнью*. Этнографическое обозрение, 1992, № 1, с. 10.
8. ШНИРЕЛЬМАН В. А. *Наука в условиях тоталитаризма*. Этнографическое обозрение, 1992, № 3, с. 12.
9. КОН И. С. *Несвоевременные размышления на актуальные темы*. Этнографическое обозрение, 1993, № 1, с. 3.
10. РАЗИНОВСКИЙ Л. *Российская газета*, 12 марта 1992 года.
11. *Советская Мордовия*, 10 марта 1994 г.
12. *Советская Мордовия*, 10 марта 1994 г.
13. КОЗЛОВ В. И. *Национализм, национал-сепаратизм и русский вопрос*. Отечественная история, 1993, № 2, с. 44.
14. *Российская газета*, 7 декабря 1993 г.
15. ЧЕШКО С. В. *Конституционная проблема реформа и национальные проблемы в России*. Этнографическое обозрение, 1993, № 6.
16. МОКШИН Н. Ф. *Указ. раб.*, с. 194–195.

BUDAPESTI FINNUGOR FÜZETEK

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Finnugor Tanszéke
és a Numi-Tórem Finnugor Alapítvány tudományos kiadványsorozata

*

A sorozat eddig megjelent füzetei:

1. EUGEN HELIMSZKIJ: *A szamojéd népek vázlatos története*. Fordította: KATONA ERZSÉBET. Budapest 1996. 27 oldal.
2. KSZENOFONT SZANUKOV: *A cseremiszek múltja, jelene, jövője*. Fordította, jegyzetekkel és mellékletekkel ellátta: KEMÉNY ATTILA. Budapest 1996. 27 oldal.
3. IVAN ANDREJEVICS JEFIMOV: *Mordvinok. A túlélés és az újjászületés útjai*. Fordította: KATONA ERZSÉBET. Budapest 1996. 31 oldal.

*

Előkészületben:

4. DOMOKOS PÉTER: *Négy tanulmány (három ráadással)*. Budapest 1966.

Tisztelt Barátunk!

Amint bizonyára Ön előtt is ismert, a magyarság legközelebbi nyelvrokonai a finnugor népek. Rokon népeink életéről, múltjáról, politikai és gazdasági kilátásairól azonban kevés információ jut el hazánkba. Sokan hallottak már a *manysi* és a *hanti* népről, tudják, hogy ők a magyarok legközvetlenebb rokonai. Azt azonban már kevesebben tudják, hogy ezek a pár ezres lélekszámúra fogyott népek esetleg létezésük utolsó óráit élik. Területükre hatalmas kőolajipar települt, pusztítva az őslakosoknak élelmet adó erdőket, szennyezve a korábban halban oly gazdag folyókat. Más jellegű, de hasonló horderejű problémákkal küzd az Oroszországban élő többi finnugor nép is. Fokozottan érinti őket Oroszország politikai és gazdasági válsága. A *komik*, *udmurto*k, *marik*, *mordvinok* legfontosabb feladata, hogy autonóm köztársaságaikban népük és nemzeti kultúrájuk számára kivívják az orosz népességgel, az orosz kultúrával egyenlő jogokat, egyenlő bánásmódot. Gazdasági téren meg kell oldaniuk például a hadiüzemek átszervezését, a mezőgazdaság hatékonyabbá tételét. Egyes kisebb baltikumi finnugor népek pedig, amelyeknek még a neve sem igen ismert hazánkban, már az utolsó utáni pillanatban vannak. A vepszék mintegy nyolcezer főt számláló népének szinte újra kell tanulnia nyelvét, kultúráját. Még náluk is kevesebben vannak azonban az inkerik és a lívek. A lív nyelvet már csak egy kb. ötven fős nagycsalád beszéli.

A finnugorság vezető ereje kétségtelenül az önálló államisággal rendelkező finn, észt és magyar nép. Oroszország finnugor népei tőlünk várják a segítséget. A régi gazdasági kapcsolatok újraélesztésével jelentős szerepet játszhatnak a magyarok is a térség fejlődésében. Kulturális téren, a nemzeti kultúra ápolásában, az anyanyelvi oktatás fejlesztésében nyelvrokonaink számára kiemelkedő jelentőségűek az ezeréves államisággal és nemzeti kultúrával rendelkező magyarok tapasztalatai. Az oroszországi finnugor népek sorsát, problémáit jól ismerő tudósok, egyetemi oktatók segítő szándékkal létrehozták a Numi-Tórem Finnugor Alapítványt. Az Alapítvány célja a kis finnugor népek nemzeti öntudatra ébredésének támogatása, nyelvrokonaink fellendülő finnugrisztikai oktató és kutató tevékenységének segítése, valamint a finnugor népek és nyelvek oktatásának és kutatásának támogatása hazánkban.

Ha egyetért ezekkel a célokkal, kérjük, támogassa a Numi-Tórem Finnugor Alapítványt. Az APEH határozata értelmében alapítványunk támogatóinak adó-alapcsökkentési kedvezményre jogosító igazolást adhatunk ki. Az alapítvány bankszámláját a Magyar Hitel Bank kezeli, száma:

10200830-32318760

Devizaszámlánk száma:

323-30009

Köszönjük, hogy tájékoztatónkat figyelmesen elolvasta. Ha alapítványunk támogatása mellett dönt, bizonyos lehet benne, hogy hasznos és jó ügyet szolgál. Támogatóinknak reklámlehetőséget tudunk biztosítani szakmai kiadványainkban, a szponzorok segítségével megvalósított rendezvényeinken.

Segítségét előre is köszönik az Alapítók.

Pont
könyvkereskedés
és tea

1051. Budapest
Mérleg utca 6.
11. 72. 853.

egy biztos pont a Belvárosban:
PONT könyvesbolt

tudomány, kultúra, közélet
DIÁKOKNAK 10 % KEDVEZMÉNY!

A szellemi munkát végzők többsége számára szinte elengedhetetlen „munkaeszköznek” számít az agyműködést serkentő kávé. Bizonyára Ön is rendszeres kávéfogyasztó. – Nem mindegy azonban, hogy milyen kávéat iszik! Igyon mindig D. KaiseR-t! – Brazil alapanyagokból készült kiváló, kellemes ízű magyar termék. És ha ezt veszi, főzi, issza, egyúttal a hazai finnugor kutatásokat is segíti!

Print

Névjegykártyák,
bélyegzők, szórólapok,
meghívók készítése
rövid határidővel

Üzleteink megtalálhatók
a nagyobb áruházakban
és üzletközpontokban

KAFFEE

Tehát: mindig inkább D. KaiseR-t!